

Սերգեյ Աբրահամյան. ծննդյան 100-ամյակ

**ՍԵՐԳԵՅ ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ**

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Գիտաշխատող, ք.գ.թ., դոցենտ

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
Ավագ գիտաշխատող, ք.գ.թ., դոցենտ
armenn.sargsyann1968@gmail.com

ՇՈՂԵՐ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
Ավագ գիտաշխատող, ք.գ.թ., դոցենտ
shogerminasyan@gmail.com

ԷԴԻՏԱ ԱԼԹՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
Ավագ լաբորանտ
altunyanedita97@gmail.com

Համառոտագիր

Հայ նշանավոր լեզվաբան, մանկավարժ Սերգեյ Աբրահամյանը մեկն է այն երախտավորներից, որոնք մշտապես ուշադրության կենտրոնում են պահել հայրենի երկրամասը: Լինելով Հաղրուֆի շրջանի պատմական Տումի գյուղի ծնունդ՝ նշանավոր լեզվաբանը մինչև կյանքի վերջին օրը մնաց կապված Արցախի հետ բազում թելերով՝ Արցախյան շարժմանն ակտիվ մասնակցություն, տարաբնույթ օգնությունների կազմակերպում, մեծագույն աջակցություն երիտասարդ հանրապետության կրթության ու գիտության առաջընթացին և այլն: Իր գիտական գործունեության ընթացքում նա անդրադարձել է նաև Ղարաբաղի բարբառին ու բանահյուսությանը, կարևոր ներդրում ունեցել Արցախի գիտակրթական համակարգի կայացման ու զարգացման գործում: Ս. Աբրահամյանի անունն էին կրում հայրենի գյուղի միջնակարգ դպրոցը և Արցախի պետական համալսարանի հայոց լեզվի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնը:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. Սերգեյ Աբրահամյան, Արցախ, Տումի, Ղարաբաղի բարբառ, Հաղրուֆի բարբառ, Արցախի բանահյուսություն, հոդված, ակնարկ, գրախոսություն:

ON THE SERGEY ABRAHAMYAN'S DIALECTOLOGICAL HERITAGE

ARMEN SARGSYAN

NAS RA Institute of Archaeology and Ethnography
Researcher, PhD

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan
Senior researcher, PhD

armenn.sargsyann1968@gmail.com

SHOGER MINASYAN

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan
Senior researcher, PhD

shogerminasyan@gmail.com

EDITA ALTUNYAN

NAS RA Institute of Language after H. Acharyan
Senior lab. assistant

altunyanedita97@gmail.com

Abstract

Renowned Armenian linguist and educator Sergey Abrahamyan is one of those devoted individuals who always kept his native land in the center of attention. Born in the historic village of Tumi in the Hadrut region, the distinguished linguist remained deeply connected to Artsakh until the end of his life. This bond was reflected in his active participation in the Artsakh Movement, organization of various aid efforts, and significant support for the development of education and science in the young republic. Throughout his academic career, he also studied the dialect and folklore of Karabakh and played an important role in shaping and advancing Artsakh's scientific and educational systems. The secondary school in his native village and the Department of Armenian Language and Teaching Methodology at Artsakh State University were both named after Sergey Abrahamyan.

Keywords and phrases: Sergey Abrahamyan, Artsakh, Tumi, Karabakh dialect, Hadrut dialect, Artsakh folklore, article, essay, review.

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ СЕРГЕЯ АБРААМЯНА

АРМЕН САРГСЯН

Институт археологии и этнографии НАН РА

Научный сотрудник, к.ф.н.

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА

Старший научный сотрудник, к.ф.н.

armenn.sargsyann1968@gmail.com

ШОГЕР МИНАСЯН

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА

Старший научный сотрудник, к.ф.н.

shogerminasyan@gmail.com

ЭДИТА АЛТУНЯН

Институт языка им. Р. Ачаряна НАН РА

Старший лаборант

altunyanedita97@gmail.com

Аннотация

Выдающийся армянский лингвист и педагог Сергей Абраамян — один из тех преданных своему делу деятелей, которые всегда держали свою родину в центре внимания. Уроженец исторического села Туми в Гадрутском районе, выдающийся ученый до конца своей жизни оставался тесно связанным с Арцахом. Эта связь проявлялась в его активном участии в Арцахском движении, организации различных гуманитарных акций и значительной поддержке развития образования и науки молодой республики. В течение своей научной деятельности он также занимался изучением диалекта и фольклора Карабаха, внес важный вклад в становление и развитие научно-образовательной системы Арцаха. Средняя школа в его родном селе, а также кафедра армянского языка и методики его преподавания Арцахского государственного университета носили имя Сергея Абраамяна.

Ключевые слова и словосочетания: Сергей Абраамян, Арцах, Туми, карабахский диалект, гадрутский диалект, фольклор Арцаха, статья, очерк, рецензия.

Մի առիթով խոսելով գիտնականների վարքի, խառնվածքի, բնավորության մասին՝ ակադ. Գ. Ջահուկյանը գրել է. «Կան գիտնական-ճգնավորներ և գիտնական-կենսասերներ, գիտնական-տեսաբաններ և գիտնական-կիրառողներ, գիտնական-ուղղափառներ և գիտնական-որոնողներ, գիտնական-նստակյացներ և գիտնական-ճանապարհորդներ, գիտնական-խրթնաբաններ և գիտնական ժողովրդականացնողներ, գիտնական սակավախոսներ և գիտնական ճարտասաններ և այլն, և այլն» [11, էջ 3]:

Դժվար է ասել, թե նշվածներից որ խմբին է հստակ համապատասխանում լեզվաբան Ս. Աբրահամյանը. կարծում ենք՝ նրան ավելի

ճիշտ կլինի կոչել գիտնական-հայրենասեր՝ վառ անհատականություն, որն իր գիտակցական կյանքը նվիրել է մայրենի լեզվի ուսումնասիրմանը, հայագիտության զարգացմանը, հայրենիքի հանդեպ անսպառ սիրո տարածմանը: Լինելով Հադրութի շրջանի պատմական Տումի գյուղի ծնունդ՝ նա բազում թելերով կապված էր հայրենի երկրամասի հետ: Սրտառույց են եղել նրա հանդիպումները շրջանի դպրոցների ուսուցիչների, աշակերտների հետ, հատկապես գյուղի միջնակարգ դպրոցը նրա անունով կոչելու առիթով: Ամեն անգամ նրա ելույթն ամենից առաջ երախտագիտության խոսք էր իր հայրենի գյուղին ու դպրոցին, որոնք, իր իսկ խոսքով, իր բոլոր հաջողությունների հիմքն են կազմում:

Ս. Գ. Աբրահամյանը նշանակալի դեր է ունեցել նաև Արցախի պետական համալսարանի, մասնավորապես հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնների կայացմանը: Եվ պատահական չէ, որ 2016 թ. համալսարանի հայոց լեզվի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնը կոչվեց ակադ. Ս. Աբրահամյանի անունով: 2000 թ. մեծ շուքով նշվեց Գ. Զահուկյանի 80 և Ս. Աբրահամյանի 75-ամյակը՝ հոբելյարների մասնակցությամբ, իսկ 2015 թ.՝ մեծ լեզվաբանի 90-ամյակը:

Արցախի պարբերականներում տարբեր տարիների տպագրվել են նաև Ս. Աբրահամյանին նվիրված հոդվածներ և ակնարկներ:

Անվանի գիտնականի ուշադրությունից չեն վրիպել մայրենի՝ Ղարաբաղի բարբառն ու բանահյուսությունը: Դեռևս 1955 թ. նա հանդես եկավ «Դիտողություններ բարբառների զարգացման ներքին օրենքների վերաբերյալ» հոդվածով [2], որում բարբառների քերականական կառուցվածքի ուսումնասիրման գործում առավել կարևորելով տվյալ բարբառի՝ համաժողովրդական լեզվից ու մյուս բարբառներից ունեցած տարբերությունների վերհանումը՝ հանգամանորեն քննության է առնում Ղարաբաղի և Հադրութի բարբառների երկու կարևոր օրինաչափություն:

Առաջինը նույն բառերի՝ որոշյալ և անորոշ առումներով գործածվելու դեպքում տարբեր հոլովման (ոչ բոլոր հոլովումներում) ենթարկվելու երևույթն է: Հաստատելով, որ հայերենում բառի որոշյալ և անորոշ առումների տարբերիչ գիծը որոշիչ հոդն է, որը, դրվելով բառի վրա, նրան տալիս է որոշակիություն, դրանով էլ բառը կամ բառածևը տարբերվում է անորոշից, իսկ բառի անորոշ առումը ձևային յուրահատուկ դրսևորում չունի, քերականական որևէ մասնիկ չի ստանում, կամ, ինչպես ասում են, ունենում է զրո վերջավորություն: Դա համարելով անորոշ

և որոշյալ առումների տարբերակման միակ միջոցը ոչ միայն գրական հայերենում, այլև հայերենի շատ բարբառներում՝ Ս. Աբրահամյանը հաստատում է, որ «Ղարաբաղի և Հադրութի բարբառներում գոյություն ունի բառի որոշյալ և անորոշ առումների դրսևորման նաև մի այլ, յուրահատուկ և այդ բարբառների համար ավելի տիպական եղանակ, այն է՝ որոշյալ առման դեպքում բառը ենթարկվում է մեկ, իսկ անորոշ առման դեպքում՝ այլ (ու) հոլովման» [2, էջ 66]: Այնուհետև բերվում են օրինակներ, ինչպես, պատ, սար, քար, մարթ, ծի և այլ բառեր որոշյալ առման դեպքում հոլովվում են *է* հոլովումով՝ *պապէն, սարէն, քարէն, մարթին, ծիյին*, իսկ այդ նույն բառերը անորոշ առումով՝ *ու* հոլովումով՝ պատու, սարու, քարու, մարթու, ծիյու, կյիրու, որոնցից պարզ է դառնում, որ Ղարաբաղի և Հադրութի բարբառներում բառը անորոշ առման դեպքում ենթարկվում է ու հոլովման, իսկ որոշյալ առման դեպքում՝ այլ: Ընդ որում, անորոշ առման այս յուրահատուկ ձևավորումը կցական տիպի հոլովման ժամանակ դրսևորվում է եզակի սեռական, տրական և հայցական (անձի առման դեպքում) հոլովներում, իսկ մյուս հոլովներում քննարկվող առումների տարբերակումը կատարվում է հոդի միջոցով, ինչպես՝ որոշյալ առում՝ *մարթը, մարթին, մարթին, մարթին/մարթը, մարթան, մարթավը*, անորոշ առում՝ *մարթ, մարթու, մարթու, մարթու / մարթ, մարթա, մարթավ*: Շեշտվում է նաև, որ հիշյալ բարբառներում կան անջատական համակարգի հոլովման որոշ դրսևորումներ, որոնց դեպքում անորոշ առման նշված առանձնահատկությունը դրսևորվում է նաև բացառական, գործիական, ներգոյական հոլովներում, ինչպես՝ *մարթու անա (նըէստա), մարթու անավ (նըէստավ), մարթու անըմ (նըէստըմ)*: Ըստ հեղինակի՝ կցական և անջատական սիստեմի հոլովումների անորոշ առման այս տարբերությունների պատճառն այն է, որ անջատական սիստեմի հոլովման ժամանակ բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովներում իբրև առաջին բաղադրիչ հանդես է գալիս տրական հոլովի ձևը, որն ունենում է ու հոլովիչը՝ ի տարբերություն նույն բառի որոշյալ առման հոլովիչի, մինչդեռ *անա (նըէստա), անավ (նըէստավ), անըմ (նըէստըմ)* անջատված մասնիկները թե՛ որոշյալ և թե՛ անորոշ առումների դեպքում ունենում են միևնույն ձևը, և առումների տարբերությունը երևում է միայն առաջին բաղադրիչից՝ *մարթին անա-մարթու անա, մարթին անավ - մարթու անավ, մարթին անըմ-մարթու անըմ*: Նշվում է նաև, որ «անորոշ առման դրսևորման այս առանձնահատկությունը հատուկ է ոչ միայն գո-

յականների ճնշող մեծամասնությանը, այլև անորոշ դերբային, թվակա-
նին, ածականին, իհարկե, երբ դրանք գործածվում են գոյականաբար և
հոլովվում» [2, էջ 68]:

Հեղինակն անդրադառնում է նաև բառի անորոշ առման ձևային
տարբերակման այս միջոցի առաջացմանը: Առումների ձևային տարբե-
րակման անհրաժեշտությունը տրամաբանական տեսակետից նա համա-
րում է հասկանալի. «Առարկան խոսողի համար կարող է լինել կամ նրա
կողմից կարող է դիտվել իբրև հայտնի, ծանոթ և հակառակը՝ իբրև
անհայտ, անծանոթ: Տրամաբանական այսպիսի տարբերակումը կարող
է ամրապնդվել լեզվական որևէ միջոցով, ստանալ քերականական ձև՝
դրսևորվելով իբրև քերականական կատեգորիա» [2, էջ 68]: Իսկ ինչ վե-
րաբերում է նշված բարբառներում բառերի մեծ մասը անորոշ առման
դեպքում *ու* հոլովման ենթարկվելուն, իբրև այդ առման դրսևորման մի-
ջոց, նրա կարծիքով պատմական զարգացման բարդ գործընթացի և
մասնավորապես հոլովման համակարգում եղած համաբանության օրեն-
քի հետևանք է, որով այլ հոլովման պատկանող բառերը, տվյալ դեպքում
ու հոլովման ենթարկվող բառերի մեծ մասն անցել է *ի* և այլ հոլովումնե-
րի, և դրան հակառակ՝ բարբառներն աշխատել են պահպանել շատ
բառերում անհետացող *ու* հոլովումը՝ վերջինիս տալով քերականական
նոր իմաստ՝ անորոշ առման իմաստ: *Ու* հոլովում կա թե՛ գրաբարում, թե՛
արդի հայերենում և թե՛ հայերենի բարբառներում: Հայտնի է նաև, որ *ի*
հոլովումը ժամանակակից հայերենում մեծ կշիռ ունի, որին նա հասել է
այլ հոլովումների պատկանող բառերը իրեն ենթարկելու միջոցով: Այդ-
երևույթը վերաբերում է նաև Ղարաբաղի ու Հադրուփի բարբառներին:
Արդյունքում այնպիսի բառեր, ինչպիսին են *ծի* «ծի», *հիլի* «հայելի», *ծիլի*
«ածելի», *թէ* «թի» և այլն, այդ բարբառներում որոշյալ առման դեպքում
ենթարկվում են *ի* հոլովման. *ծի-ծիին*, *հիլի-հիլվին*, *ծիլի-ծիլվին*, *թէ-
թիլին*: Իսկ եթե *ի* հոլովման ուժեղ ազդեցությունը որոշակի դեր չխաղար
այդ հարցում, պետք էր սպասել, որ դրանք ևս հոլովվեին *ու* հոլովումով:
Այդ և շատ բառեր որոշյալ առման դեպքում կորցնելով *ու* հոլովումը՝ վեր-
ջինս պահպանել են անորոշ առման դեպքում: Այսպես, *ծիլին-ծիլու*,
հիլվին-հիլվու, *ծիլվին-ծիլվու*, *թիլին-թիլու*, այսինքն՝ մի կողմից հոլովա-
կան համակարգում եղած համաբանության որոշակի հաջողությունը,
մյուս կողմից բարբառի՝ իր ունեցած քերականական ձևը պահպանելու
միտումը առաջացրել են միևնույն բառի հոլովման երկու համակարգ:

Ղարաբաղի և Հադրուֆի բարբառները այդ հնարավորությունն օգտագործել են իբրև որոշյալ ու անորոշ առումների տարբերակման միջոց, ինչը բնական է. նախ՝ այդ բարբառներում *ու* հոլովումը ըմբռնվել է իբրև անորոշ առման արտահայտության միջոց, ստացել է նոր բովանդակություն և ապա տարածվել բառերի ճնշող մեծամասնության վրա: Ղարաբաղի և Հադրուֆի բարբառներում անորոշ առման ժամանակ *ու* հոլովման պատկանելը (*հացու, պէնու, պէրցու*) պետք է բացատրել ոչ այլ կերպ, քան *ու* հոլովումը, իբրև անորոշ առման դրսևորման միջոցի ըմբռնման և, անկախ բառի հոլովումից (որոշյալ առման դեպքում), անորոշ առումը *ու* հոլովումով արտահայտելու փաստով:

Երկրորդ կարևոր հարցը, որ ներկայացրել է լեզվաբանը, ժամանակի մակբայների գործածության առանձնահատկություններն են Ղարաբաղի և Հադրուֆի բարբառներում: Հաստատելով, որ հայերեն գրական լեզուներում ժամանակի մակբայները միևնույն ձևով կարող են գործածվել թե՛ անցյալում կատարված, թե՛ ներկայում կատարվող և թե՛ ապագայում կատարվելիք գործողության հատկանիշ (ժամանակ) ցույց տալու համար (*նա շուր եկավ, նա շուր է գալիս, նա շուր կգա*), և ժամանակի միայն մեկ հատվածին՝ միայն անցյալին, կամ միայն ապագային վերաբերող մակբայները ժամանակակից հայերենում նույնպես ձևով չեն տարբերվում, նշվում է, որ Ղարաբաղի և Հադրուֆի բարբառներում ժամանակի մակբայներին հատուկ է ժամանակի կարգի որոշ յուրահատուկ դրսևորում. «Այդ բարբառներում եթե մակբայը ցույց է տալիս ներկայում կատարվող կամ ապագայում կատարվելիք գործողության հատկանիշ, գործածվում է իր ուղիղ ձևով: Իսկ եթե նա գործածվում է անցյալ ժամանակում կատարված գործողության հատկանիշը ցույց տալու համար, ձեռք է բերում ձևային նոր հատկանիշ» [2, էջ 71]: Որպես օրինակներ են բերվում *մըհէնգյ* (հիմա), *կանօխ* (վաղ, շուտ), *ասօր* (այսօր), *ըստարէ* (այս տարի), *ուրուգյու* (երեկոյան), *դուբրուգյու* (իրիկնամուտ) ժամանակի մակբայները, որոնք գործածվում են իրենց ուղիղ ձևով, եթե ցույց են տալիս կատարվող կամ կատարվելիք գործողության ժամանակը (*Մըհէնգյ ըմ կյամ, Մըհէնգյ քընամ ըմ*), մինչդեռ անցյալում կատարված ժամանակ ցույց տալու համար վերջից ստանում են *ի* կամ *է*, ինչպես՝ *Մըհէնգյի ըմյըէկալ, Կընօխէ ըս յըէկալ, Ուրգյօնէ ժօղօվ ա իլալ* և այլն: Ըստ հեղինակի՝ նշված բարբառներում մակբայների նման դրսևորումները բացատրելու համար նախ պետք է նկատի ունենալ, որ մակբայ-

ները առաջացել են այլ խոսքի մասերից, մեծ մասամբ՝ գոյականներից, որոնցից առաջացման ուղիներից մեկը հոլովական իմաստի մթագնումը կամ կորուստն է: Ընդ որում անցյալի իմաստ ունեցող մակբայները առաջացել են բառերի սեռական հոլովաձևերից, ինչը երևում է այդ մակբայների թե՛ ձևից և թե՛ գործածության որոշ առանձնահատկություններից: Նրա կարծիքով՝ «Անցյալ ժամանակ ցույց տվող մակբայները ուղիղ ձևից (որոնք գործածվում են ներկայում և խոսելուց հետո կատարվելիք գործողության հատկանիշ ցույց տալու համար) տարբերվում են *ի, է (ն), ու* քերականական մասնիկներով: Դրանք ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ երբեմնի սեռական հոլովի վերջավորությունները՝ հոլովիչները» [2, էջ 72], որը շատ որոշակի երևում է հատկապես այն բարդ բառերից, որոնց երկրորդ բաղադրիչն այժմ էլ առանձին գործածվում է իբրև գոյական և հոլովվում է նույն հոլովիչով, ինչպես՝ *մըկալօրեն, էնօրէն, սօրէ* բառերի երկրորդ բաղադրիչն է *օր* բառը, որը իբրև գոյական ենթարկվում է *է* հոլովման, օրինակ, *Օրէն պէնըէքսիսն չըն թօղէլ* (Օրվա գործը վաղվան չեն թողնի): Այստեղից եզրակացվում է, որ միևնույն է քերականական մասնիկը (իսկ *ն-ն* հոդ է), որ հանդես է գալիս իբրև անցյալ ժամանակի մակբայի քերականական դրսևորման միջոց, հանդիսանում է այդ մակբայների երկրորդ բաղադրիչը հանդիսացող *օր* բառի հոլովիչը: Նույն ձևով *ըստարէ* (այս տարի) բառի համապատասխան անցյալի ձևը՝ *ըստրոու*, հատկանշվում է *ու* մասնիկով, որտեղ *ու* մասնիկի՝ հոլովիչ լինելը երևում է նրանից, որ *տարէ* բառը Ղարաբաղի և Հաղրուփի բարբառներում ենթարկվում է *ու* հոլովման, ինչպես՝ *Տարուն կէսին ապուռը կըլիաւ ա* (Տարվա կեսին անասունների կերը վերջացել է), որը վկայում է, որ *ըստրոու* բառը ևս սեռականի քարացած ձև է: Նշանավոր լեզվաբանի կարծիքով անցյալ ժամանակ ցույց տվող մակբայների՝ նախկին սեռական հոլովաձևեր լինելը վկայում են նաև յուրահատուկ կիրառությունները. «Ներկա և ապառնի ժամանակի իմաստ ունեցող մակբայները դրվում են միայն բայի վրա և գործողության կատարման ժամանակ են ցույց տալիս, իսկ անցյալ ժամանակի իմաստ ունեցող մակբայները, բացի դրանից, կարող են երբեմն դրվել նաև գոյականի ու գոյականաբար գործածվող բառերի վրա» [2, էջ 72], ինչպես՝ *Սօրէ կէրածըս մըրէս չի, յըրկէ ասածըր մըրէս կիսի*՝ (Նույնիսկ այսօրվա կերածս չեմ հիշում, երեկվա ասածդ կարո՞ղ էի հիշել): Այսպիսով, Ս. Աբրահամյանը հիմնավորում է, որ Ղարաբաղի և Հաղրուփի բարբառներում ժամանակի մակ-

բայներին հատուկ ժամանակի կարգը «հետևանք է այն բանի, որ մակբայների են վերածվել այլ խոսքի մասերի ոչ միայն ուղիղ ձևերը, այլև սեռականի ձևերը, որոնք բնականաբար նախապես եղել են հատկացուցիչներ, իսկ մակբայի վերածվելուց հետո գործածվում են իբրև գործողության կատարման անցյալ ժամանակը ցույց տվող բառեր և որպես այդպիսին մյուս մակբայներից տարբերվում են ոչ միայն իմաստով, այլև ձևով» [2, էջ 73]:

Գիտական ուսումնասիրությունների մեջ իրենց առանձնահատուկ տեղն ունեն գրախոսությունները, որոնցից մի քանիսը, բացի տվյալ աշխատության արժևորումից ու թերությունները նշելուց, ընդգրկում են լուրջ դիտարկումներ քննարկված հարցերի վերաբերյալ՝ դիտարկվելով որպես կարևոր հոդվածներ. դրանցից են, օրինակ, Ա. Մեյերի՝ Հ. Աճառյանի «Քննության Ղարաբաղի բարբառի» [10] և Ա. Ղարիբյանի՝ Կ. Դավթյանի «Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը» (8) աշխատությունների վերաբերյալ գրած գրախոսությունները: Այդ շարքին պետք է դասել նաև Ս. Աբրահամյանի գրախոսությունը Ա. Պողոսյանի «Հադրութի բարբառը» մենագրության մասին [1]: Նախ հայերենի բարբառների ուսումնասիրումը համարելով հայ լեզվաբանության կարևոր և անհետաձգելի խնդիրներից՝ Ս. Աբրահամյանը հանգամանորեն ներկայացնում է մենագրության արժանիքները: Ըստ նրա՝ Ա. Պողոսյանը առաջին անգամ կատարել է Հադրութի բարբառի լայն ուսումնասիրությունը՝ քննելով հնչյունական համակարգը (հնչյունախոսություն, հնչյունափոխություն), ձևաբանական (բոլոր խոսքի մասերն իրենց ձևաբանական բոլոր հատկանիշներով) ու շարահյուսական (ամփոփ նկարագիր, բարբառին հատուկ կամ նրանում յուրահատուկ դրսևորում ունեցող երևույթներ) կառուցվածքը և բառային կազմը՝ ի տարբերություն Ա. Ղարիբյանի, որ «Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ» աշխատության մեջ [9, էջ 107-127] խնդրո առարկա բարբառն ուսումնասիրել է առավել ընդհանուր գծերով, և զգացվում էր բարբառի մենագրական ուսումնասիրության կարիքը: Կարևորվում են նաև աշխատության առաջաբանում ներկայացված տեղեկագրական, վիճակագրական ու մատենագիտական անհրաժեշտ տեղեկությունները, վերջում տրված նմուշները բարբառի բոլոր խոսվածքներով, յուրաքանչյուր տեքստին կից տրված անհասկանալի բառերի համառոտ բառարանն ու կցված բարբառային քարտեզները (*նա, էս, էտ, էն* դերանունները, *անա, նըէստա* մասնիկներով վերլուծական կազմությամբ

հուլովները, բայերի խոնարհիչները, օժանդակ բայը, անկատար դերբայի կազմությունը և այլն): Աշխատության արժանիքներից է համարվում այն, որ «...հեղինակը միաժամանակ նշում է այն տարբերություններն ու յուրահատկությունները, որ կան տարբեր գյուղերում» [1, էջ 274]: Այնուհետև ներկայացվում են աշխատության վիճելի հարցերը և թերությունները: Վիճելի է համարվում հեղինակի կարծիքը Հադրութի բարբառի հնչյունների քանակի վերաբերյալ: Ըստ Ս. Աբրահամյանի՝ «Թեև քմայնացումը շատ տարածված է Հադրութի բարբառում, որի հետևանքով առաջացել են մի շարք քմային հնչյուններ, բայց սրանց քանակը, այնուամենայնիվ, սահմանափակ է, և դիրքային քմայնացման ամեն մի արտահայտություն չի կարելի համարել առանձին հնչույթ» [1, էջ 277]: Հակառակ Ա. Պողոսյանի տեսակետի՝ Ս. Աբրահամյանը կարծում է, որ Հադրութի բարբառում չի կարելի ընդունել *ղյ, տյ, թյ, ձյ, ծյ, ցյ, ճյ, յյ, ժյ* հնչյուններ, որոնց քմային արտասանությունը պետք է դիտել իբրև սոսկ դիրքային երևույթ, ճիշտ այնպես, ինչպես որ այդպիսի փաստեր ունենք ժամանակակից գրական հայերենում: Ըստ գրախոսի՝ «Հնչյունաբանություն» գլուխը կառուցված է այնպիսի սկզբունքով, որ ավելի օգնում է պատկերացնելու, թե գրաբարյան որ հնչյունը Հադրութի բարբառում ինչի է վերածվել, քան թե գաղափար կազմելու Հադրութի բարբառի հնչյունների ժամանակակից վիճակի, իբրև համակարգի, մասին: Մինչդեռ բարբառների նկարագրական ուսումնասիրության նպատակը նրանց արդի վիճակի ուսումնասիրությունն է: Նշվում է նաև, որ մի շարք դեպքերում բարբառի այս կամ այն բառի դիմաց ներկայացված են այնպիսի բառեր (իբրև գրաբարյան), որպիսին չկան գրաբարում, ինչպես՝ *կիրակամուր > կյիրկյամուր, կուրուածք > կուրվասկ, թղբել > թուխպիլ* և այլն:

Առանձին քննարկման նյութ է դարձնում Ա. Պողոսյանի կողմից անհայտ ծագման բառ դիտարկված *կրթել* (մետաղե փոքրիկ ձողիկ (որ կոչվում է *կրթեչ*) օգնությամբ կուպիտ թելը հղկել և վերացնել նրա ավելորդ մազմուկները) բայը՝ հիմնավորելով, որ այն գրական հայերենի նույնանուն բայն է, նրա պես կազմված է *կիրթ* արմատից, և ունի նշված մասնավոր իմաստը, բայց այնուամենայնիվ կա նաև որոշ ընդհանրություն. «ինչպես կրթելով ու դաստիարակելով վերացնում են կրթվողի անցանկալի գծերը և ցանկալի բնավորություն են մշակում, նույն ձևով էլ կրթեչ-ով (< կրթիչ) վերացնում են թելի ավելորդ մազմուկները, անհարթությունները, այն դարձնում հարթ, ողորկ» [1, էջ 278]:

Ս. Գ. Աբրահամյանի տեսադաշտում է եղել նաև Արցախի բանա-
հյուսությունը: 19-րդ դ. կեսերից սկսած՝ տասնյակ բանահավաքներ, ազ-
գագրագետներ, մանկավարժներ, այլ երախտավորներ գրառել են
հրաշապատում, իրապատում, կենդանական հեքիաթների հազարավոր
նմուշներ, որոնց մեծ մասն ամփոփվել է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի հրատարակած բազմահատորյակում [4]:
Հավաքածուի 5-րդ [5], 6-րդ [6] և 7-րդ [7] հատորների խմբագիրն է Ս.
Գ. Աբրահամյանը: 5-րդ հատորն ընդգրկում է Մ. Գրիգորյան-Սպանդար-
յանի, 6-րդ հատորը՝ Առաքել, Գրիգոր և Ալեքսանդր Բահաթրյանների,
Կ.Մելիք-Շահնազարյանի և ուրիշների, 7-րդ հատորը՝ Մ. Առաքելյանի, Ք.
Հարությունյանի, Ա. Առստամյանի, Ա. Ղազիյանի գրառած հեքիաթները:
Ժողովածուների նախաբաններում տեղեկություններ են տրվում Արցախի
պատմության, բարբառի հնչյունաքերականական առանձնահատկույթ-
յունների և այլնի մասին, իսկ վերջում կցված են նյութերի գրառման հետ
կապված ծանոթագրություններ, բարբառային և փոխառյալ բառերի բա-
ռարան, տարբեր բնույթի ցանկեր, որոնց իրականացումը արդյունք է
նաև նշանավոր խմբագրի անմիջական մասնակցության: Անվանի լեզ-
վաբանը խմբագրել է նաև Արցախին վերաբերող այլ աշխատանքներ,
հանդես եկել հոդվածներով [3]:

Եզրակացություններ

Ս. Գ. Աբրահամյանը մինչև կյանքի վերջին օրը մնաց կապված
հայրենի Արցախի հետ՝ մեծապես նպաստելով նրա կրթական ու գիտա-
կան համակարգերի զարգացմանը:

Նա նշանակալի դեր է ունեցել Արցախի պետական համալսարանի,
մասնավորապես նրա հիմքը հանդիսացող հայոց լեզվի և գրականու-
թյան ամբիոնների կայացման ու զարգացման գործում:

Իր գիտական մի շարք աշխատանքներում նա քննել է Ղարաբաղի,
հատկապես Հադրութի բարբառների տարբեր իրողություններ, խմբա-
գրել հայ ժողովրդական հեքիաթների հատորները և այլ աշխատանք-
ներ:

Գրականության ցանկ

1. Abrahamyan S. (graxosuthyun), A. M. Poghosyan, Hadruthi Barbary, 1966, no. 3, pp. 274–278 [M. Poghosyan, “The Dialect of Hadrut,” *Patma-Banasirakan Handes* (Historical-Philological Journal)], 1966, no. 3, pp. 274–278.
2. Abrahamyan S. Ditoghuthyuner barbarneri zargatsman nerqin orenqneri veraberyal.- [“Observations on the Internal Laws Governing the Development of Dialects. -” *Bulletin of the Academy of Sciences of the Armenian SSR. Social Sciences*], 1955, no. 7, pp. 65–73.
3. Abrahamyan S. Miasnuthyuny azgi goyatevman u zargacman erashchiq [Unity as a Guarantee of the Nation’s Survival and Development,” in *Proceedings of the Conference Dedicated to the 10th Anniversary of the Karabakh Liberation Movement: Theses*], Yerevan, 1998, pp. 9–10.
4. Hay joghovrdakan heqiathner, hh. 1-19, E., 1959-2023 (*Armenian Folk Tales*, vols. 1–19, Yerevan, 1959–2023).
5. Hay joghovrdakan heqiathner, h. V (bnagiry ev canothagruthyunery A. Nazinyani ev M. Grigoryani (Spandaryan) E., 1966 (*Armenian Folk Tales*, vol. V (text and annotations by A. Nazinyan and M. Grigoryan [Spandaryan]; preface by A. Nazinyan), Yerevan, 1966).
6. Hay joghovrdakan heqiathnery, h. VI (bnagiry, naxabany, canothagruthyunery, bararann u tcankery A. Nazinyani, V Svazlyani), E., 1973 (*Armenian Folk Tales*, vol. VI (text, preface, annotations, glossary, and indexes by A. Nazinyan and V. Svazlyan), Yerevan, 1973).
7. Hay joghovrdakan heqiathner h. VII (tpag8wutgyan en patrastel A. Nazinyany ev M. Araqelyany), E., 1979 (*Armenian Folk Tales*, vol. VII (prepared for publication by A. Nazinyan and M. Arakelyan), Yerevan, 1979).
8. Gharibyan A. (graxosuthyun) K. S. Davthyan, Lernayain Gharabaghi barbarayin qartezy.”*Patma-banasi8akan handews*”, 1966, 4, ej 273-276 (A. Gharibyan, (review) K. S. Davtyan, “The Dialect Map of Mountainous Karabakh,” *Patma-Banasirakan Handes* (Historical-Philological Journal), 1966, no. 4, pp. 273–276).
9. Gharibyan A., Hayeren barbarneri mi nor tshyugh.- “Erevani petakan hamalsarani gitakan ashxatuthyuner”, h. 11, Ե., 1939, էջ 24-188 (A. Gharibyan, “A New Branch of Armenian Dialects,” *Scientific Works of Yerevan State University*, vol. 11, Yerevan, 1939, pp. 24–188).
10. Meye A. (graxosuthyun) H. Atcharyan, Usumnasiruthyuner haykakan barbarakhosutyan. C. Qnnuthyun Gharabaghi barbari, vagharshapat, 1901, 198 ej («*Journal Asiatique*», Փարիզ, 1902, էջ 561-571) (A. Meillet, (review) H. Acharian, *Studies in Armenian Dialectology. III. An Examination of the Karabakh Dialect*, Vagharshapat, 1901, 198 pp. (*Journal Asiatique*, Paris, 1902, pp. 561–571).
11. Jahukyan G., Zruytsner hayots lezvi masin, E., 1992ej շ 3 (G. Jahukyan, *Conversations on the Armenian Language*, Yerevan, 1992, p. 3).